

En supermakts död – som jag följde den

av Olof Santesson

ETT PERSONLIGT MINNE av Sovjetunionens fall kräver i mitt fall ingen fysisk närvaro på skådeplatsen den gången för trettio år sedan. Jag var vid tiden *Dagens Nyheters* utrikesredaktör. På ledarsidan gällde det inte minst att fullfölja en sovjetbevakning som jag sedan 1962 – Kubakrisens år – skolats i under ett första årtionde med min, i tidningsmiljön, legendariske, mentor Ulf Brandell. Naturligtvis gavs här händelser och intryck som fått mig att dela mångas mörka Sovjetbild. Den bilden var vi mer eller mindre tröga att ändra även efter år av Michail Gorbatsjovs envisa strävan att förändra Sovjetriket. Med sina reformer var han ju en del av systemet han växt upp och blivit en makt i. Att då tidigt skönja världets inneboende svaghet som vägen till dess fall? Nej, det var inte min generations bästa gren.

Som skolpojke under andra världskrigets beredskapsår och storstadskribent under huvuddelen av det kalla kriget hade jag inte undgått att präglas av decenniernas hotbilder – först nazismens Tyskland och därefter Sovjetunionen. Men med trettiofem år i yrket kunde jag vid 58 års ålder förväntas ha utvecklat viss förmåga att försöka hantera, förstå och förklara världskriser; rutin i alla fall. Det krävdes när det marxistiska lyckoriket syntes gå ur tiden.

När det gäller hågkomster stöds minnet av vad jag skrev. Allt finns bevarat i klippböcker

åren 1962–1997. Texterna ligger där som obevekliga belägg för hur jag formulerade vad jag föreställde mig ha lärt och tyckte. Det överensstämmer förhoppningsvis med vad som sedan mer eller mindre välunderbyggt stod att läsa i tidningen. Inga omdömen kan efteråt motiveras eller förskönas. Mycket handlade om Michail Gorbatsjov.

I januari 1990 fortsatte det ras för Kremles imperium som hade tagit sin början med polska Solidaritet och Lech Walesa. Nyss, i november, hade Berlinmuren fallit. Central- och östeuropeiska stater hade på löpande band börjat frigöra sig. Det var också slut med balternas tåliga underkastelse. Med minnen av mellankrigstidens korta frihetstid krävde de ett rörelseutrymme som inte kunde undgå att verka med sprängkraft.

Tecknen sågs på väggen. Skulle på bara något år den mäktiga Sovjetunionen dras med i skredet? Några klarsynta visste. Jag var inte en av dem. Luttrad av tidigare erfarenheter höll jag igen. Dock, i ledaren ”En sprucken Sovjetvärld” återfinns jag en travesti på vikingakungen Olov Haraldsons öde: ”Något ser ut att kunna brista för Michail Gorbatsjov. Kanske är det Sovjet ur hans händer”. Det visade sig att denne västvärldens kelgris skulle undergräva sin egen sak. Det skedde framför allt i en maktkamp med balterna. Dem kunde han inte godvilligt släppa som han gjort med Warszawapaktsländerna.

Kanske bar jag på ett drag av svenskt dåligt samvete för gamla svek mot Baltikum. Under månaderna som gick skulle jag gång på gång återkomma på temat Gorbatjov-balterna. Värst hade Sovjetledaren det med Litauen som, gått i bräsch för de andra. Han tillgrep olje- och gassanktioner mot dem.

I januari 1991, med världens ögon riktade mot Kuwaitkrisen, släppte sovjetiska säkerhetsstyrkor loss våldet, först mot Vilnius. Gorbatjov tycktes ha fallit undan för mörka krafter. Vid det här laget uttryckte jag, likt många, oro för en alltmer brutal upplösning av Sovjetunionen. Upplösning! Så långt hade det snabbt gått med våra förkunnelser. Ännu helt nyss skulle påståenden om sovjetväldets förestående fall känts som om världen råkat in i säkerhetspolitisk jordbävning. Vi journalister har en blott allt för stor fallenhet att bete oss som vi hade tagit allt som mer eller mindre självklart. Det gör den som ogärna vill framstå som ovan, oförberedd och överraskad. Men att det nu var ”svårt att känna minsta hopp om Gorbatjov” var ingen omskakande formulering som fick andra att hoppa till.

Under krisande ekonomi och tecken på sönderfall uppträdde Sovjetledaren likafullt som om han hade läget under kontroll. Han hade till och med ett toppmöte med den japanske premiärministern om ekonomiskt utökat samarbete. Och västvärldens viktigast makter försökte finna former för att hjälpa honom. Rådande ordning fick inte rubbas. Sådant kände jag distans till. Det var kanske en typisk småstatsmedborgares reaktion. Den som stod utan minsta ansvar för världsfreden kunde ju tvärtom attraheras av förändringar.

Som ”återtågets hjälte” hade Gorbatjov fått Nobels fredspris för sin vägran att bekämpa uppbrott med väpnat våld. Det var, med respekt för hans hållning, en belöning jag fann bottna i naivt önsketänkande och

hade svårt för. I sitt tacktal i Oslo pläderade han för fortsatt stark sovjetisk centralmakt. Hans motståndare väntade i hans egna kulisser. De skulle strax slå till.

Den 20 augusti 1991 hade jag efter semester precis trätt i tjänst – lagom för att skriva om dem när de gjorde sin kupp mot Gorbatjovs person. Jag uttryckte garderat oro förstås eftersom ingen visste bättre. Det valhända försöket föll ju snabbt som ett korthus. Men det var ingen seger för Gorbatjov utan för Boris Jeltsin, ödets man. Hur Gorbatjov än stretade emot var – vågade jag skriva – ”tiden ute”. Efter den folkomröstning som säkrade Jeltsins ställning skrev jag den 5 september ledaren ”Adjö till Sovjetunionen”. Så enkelt hade det blivit.

Nej, det var ju inte riktigt färdigt. Med sin starka förnekelse av verkligheten fortsatte Gorbatjov ännu i oktober med sin plan på en federation omfattande marknadsekonomi, gemensam valuta, centralbank; en ekonomisk union utan tullar och handelshinder. Utomlands åtnjöt han alltjämt, in i det sista, den uppskattning han förlorat hemma. Hur kunde den fortgå?

Jo, ”i väst är vi också tröga att godta att gamla statsbildningar brister. Vi vädrar genast kaos och faror”. Kanske fanns och finns lite av detta drag hos mig?

Pliktskyldigt skrev jag så här sent om Gorbatjovs vision om en politisk union av sovjetrepubliker, som vore den värd någon sista ansträngning. Men nu hade det på allvar börjat märkas att Ukraina ville gå sin egen väg. Det uppfattades i förstone som ett problem med hur man skulle förfara med Sovjetväldets utspridda väldiga kärnvapenarsenal. För Gorbatjovs förslag fanns ingen plats. Det var ingen prognos. Det insåg alla i väst som skrev om upplösningen. Det kallade jag nu ”Slutet för Sovjetunionen”, som om riket inte redan i september hade upphört. Man borde ha reagerat mer mot att

Sovjetunionen i december deltog som sponsor av en stor Mellersta Östern-konferens i Madrid. Där hälsades Gorbatsjov fortfarande som sovjetisk president. Sovjetunionen hade fortfarande ett fotbollslag för EM-slutspel och skulle lottas till en kvalgrupp för VM.

Världen hade sålunda trots allt inte riktigt hunnit med. Kanske fanns det någon liten plats för en sista andhämtning? Men ett stycke in i december överraskade Jeltsin med ett plötsligt utspel som jag inte hade sett komma. Hans Ryssland, Ukraina och Vitryssland hade mötts för att gå samman i ett samvälde för att rädda det som Gorbatsjov hade misslyckats med. För Sovjetunionens siste president fanns ingen plats.

Tre kvarts århundrade av det gigantiska sovjetmarxistiska experimentet gick i graven. Dödskampen som jag följde den var inget långt lidande. Imperiet löstes upp – inte med en skräll, knappt ens ett kvidande. Kunde man till sist komma förbi Gorbatsjov? ”Än ett slag är det svårt att tro att han obevekligen bleknar bort och får tänka på det historiska eftermälet”, skrev jag. Det var inte heller allt som krävdes av något nytt. ”I blott alltför mycket saknas betryggande struktur. Ett är dock säkert: till det gamla, ideologiskt underbyggda Sovjetsystemet ges ingen återvändo. Med det är en stor sak vunnen.”

Människor kunde senare minnas det som att det sovjetiska dramat tagit all plats i

uppmärksamheten på det som hände åren 1990/1991. Men, mycket annat konkurrerade om behovet av kommentarer och ställningstaganden: det var Saddam Husseins inmarsch i Kuwait som möttes av den största internationella koalition som samlats efter andra världskriget. Det var Jugoslaviens upplösning i fiendskap mellan grannar. Och det var Maastrichtfördraget med upprättandet av EU, en västlig union samtidigt som den östra föll.

Juldagen 1991, när sovjetflaggan halades över Kreml, fanns det så tid att ta farväl av Michail Gorbatsjov som ”en av vår tids stora gestalter”, med min lite pompösa formulering. Från att, sedd som en nästan västlig typ, ha drivit på en nödvändig omdaning blev han ett hinder. Men ”till ovanskelig ära rev han ned. För andra återstår att bygga”. Det skrev jag den gången – en förhoppning utan belägg. Tog jag i? Så står det i alla fall att jag tänkte inför en av 1900-talets historiska omvälvningar.

Mina minnen har mot slutet handlat mer om Gorbatsjov än om det stora marxistiska experimentet Sovjetunionen. Ja, han gick inte att hålla i bakgrunden när det gäller dess slut. Men ledarskribentens profetiska förmåga lämnade nog en del att önska.

Författaren är ledamot av KKrVA.